

שרח בת-אשר - הארת האדם במדרש

במאמר זה נרצה להביא לידי ביטוי את אחד העקרונות של עם ישראל בכלל ושל מורים לתנ"ך בפרט, ביחס ללימוד התנ"ך. אנו כמחנכים בדרך התורה, יודעים שיש לחזור ולהדגיש את החשיבות הקיימת בכל פסוק בתנ"ך ועלינו להוכיח זאת במעשה על-ידי התייחסות עיונית לכל פסוק באשר הוא. אולם הבנה עקרונית זו קשה לביצוע במסגרת שעות הוראת התנ"ך בבית הספר, אשר מוגבלות בכך שהמורה חייב להספיק 'חומרי לימודי כפי שנקבע עבורו.

אי-לכך, ברצוננו להציע דרך מאתגרת ומעניינת להתייחסות לפסוקים הנראים לכאורה שוליים, אם בגלל הדמויות המוזכרות בהם או מקומות וכדומה. דרך זו היא שימוש במדרשי חז"ל כדרך להאיר דמות תנ"כית עלומה. כך בנוסף להעשרת הידע על הדמות המסוימת הנלמדת, יש גם לימוד ערכי נוסף על הקשר היסודי והחיוני בין המקרא וחז"ל. במאמר נתייחס לנושא הן מהפן הפרשני והן מהפן הדידקטי.

דרך הלימוד המוצעת, מתאימה ביותר לשיעור 'פרשת השבוע' או 'נושא מורחב', 'נושא תורני' וכד'. כך יתאפשר בשיעורים אלו גוון שונה מהלימוד הסדיר, ולא תהיה גלישה מהנושא הנלמד בשיעורי תורה או נביא. אנו נתייחס לדמות עלומה אחת כדוגמא לכל שאר הפסוקים הנראים לכאורה שוליים ואשר ניתן ללמוד מהם ועליהם רבות על-ידי מדרשי חז"ל. הדמות בה נעסוק היא שרח בת אשר. דמות זו היא מייצג נפלא לענייד לנושא זה, מכיוון שבפסוקי התנ"ך אין לנו מידע רב עליה, אולם מתוך עיון במקורות חז"ל מתגלה לנו אישה בעלת אישיות עמוקה המשפיעה על כלל עם ישראל.

נציג תחילה את האזכורים של שרח בת אשר בתנ"ך:

מקור (א1) - בראשית מ"ו:

- (יז) ובני אשר ימנה וישוי וישר ובריעה ושרח אחתם ובני בריעה חבר ומלכיאל...
 (כז) כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה יצאי ירכו מלבד נשי בני-יעקב כל נפש ששים ויש:
 (כז) ובני יוסף אשר ילד לו במצרים נפש שנים כל-הנפש לבית-יעקב הבאה מצרימה שבעים:

מקור (ב) - במדבר פרק כ"ו:

(א) ויהי אחרי המגפה ויאמר ה' אל-משה ואל אלעזר בן-אהרן הכהן לאמר: (ב) שאו את-ראש כל-עדת בני-ישראל מבן עשרים שנה ומעלה לבית אבותם כל-יצא צבא בישראל:
(ג) וידבר משה ואלעזר הכהן אתם בערבת מואב על-ירדן ירחו לאמר:
(ד) מבן עשרים שנה ומעלה כאשר צוה ה' את-משה ובני ישראל היצאים מארץ מצרים: (ה) ראובן בכור ישראל בני ראובן חנוך משפחת החנכי לפלוא משפחת הפלאי:....
(מו) ושם **בת-אשר שרה**: (מו) אלה משפחות בני-אשר לפקדיהם שלשה וחמשים אלף וארבע מאות:

מקור (ג) - דברי הימים א', ז':

(ל) בני אשר ימנה וישוה וישוי ובריעה ושרח **אחותם**:

באופן קיצוני, ניתן לומר שכאשר אחד מפרקים אלו נלמד בשיעור תנ"ך, ייתכן שיווצר עוול ערכי ומוסרי כלפי התנ"ך והתלמיד. כי כל הפרקים הנ"ל הינם רשימות של שמות אנשים. לרוב, פרקים אלו נלמדים ברפרוף רב ואף קרויים "אקסטריימס". אם לא נדגיש שהסיבה שאיננו מתמקדים בכל פסוק בעיון הוא רק בגלל חוסר זמן טכני, אזי התלמיד יכול להסיק שיש איפה ואיפה בתנ"ך, יש פרקים הישויים את זמן הלימוד ויש פרקים חיי שלא.
על מנת להאיר את דמותה של שרח בת אשר נפנה לדברי חז"ל. חז"ל מייחסים חשיבות לכך ששרח נמנתה בשמה במפקדים, למרות שכמעט ואין ציון שמות נשים ברשימות.

מקור (2) - תרגום יונתן על אתר (בראשית מ"ו, יז) מבאר (ולא רק מתרגם):

"ובנוי דאשר ימנה וישוה וישוי ובריעה ושרח אחתהון דאידברית כד היא קיימא לגינוניתא על דבשרת ליעקב דיוסף קיים היא שיזיבת ליתבי אבל מדין קטול ביומי יואב ובנוי דבריעה דנחתו למצרים חבר ומלכאל".

ובתרגום לעברית (של הקטע העוסק בשרח):

ושרח אחותם נלקחה בחייה לגן עדן על שבישרה ליעקב "עוד יוסף חיי" והיא הצילה את תושבי אבל בית מעכה מהרג בזמן יואב.

נתת את הדברים הן בפן הפרשני והן בפן הדיקטטי:

בפן הפרשני נבחין שבדברי התרגום מופיעים שני עניינים ושניהם נראים תמוהים:

1. שרח בת אשר בישרה ליעקב שיוסף חי.
2. שרח בת אשר מזוהה עם האשה החכמה באבל בית מעכה (שמו"ב, כ').

בפן הדידקטי, יש לזכור את החשיבות הרבה של הידע הקודם של התלמידים. ישנם תלמידים אשר למדו בגן הילדים את הסיפור על שרח ויעקב אבינו ולכן מספיק לציין שוב את הסיפור אך לא להתעכב על כך (כמובן נשאר התמיהה מדוע מיוחס המעשה לשרח, ונגע בכך בהמשך). לעומת זאת התמיהה השנייה מהווה חידוש לרוב התלמידים. כמובן, יש ללמד עניין זה רק לאחר שהתלמידים למדו את ספר שמואל [או לפחות יש להם היכרות עם הסיפור אודות מרד שבע בן בכרי] שהרי אי אפשר ללמד חידוש על בסיס ידע לא ידוע.

מקור (3) - "ספר הישר" [לקט ממדרשי חז"ל על התנ"ך], עמ' 156:

"וימצאו את סרח בת אשר יוצאת לקראתם, והנערה טובה עד מאד וחכמה, ויודעת לנגן בכינור. ויקראו אליה ותבוא אליהם, ותישק להם. ויקחוה ויתנו לה כינור אחת לאמור: בואי נא לפני אבינו וישבת לפניו, והכני בכינור, ודיברת ואמרת כדברים האלה לאמור. ויצוו אותה ללכת אל ביתה, ותיקח הכינור ותמהר ותלך לפניהם ותבא ותשב אצל יעקב. ותיטב הכינור ותנגן ותאמר בנועם דבריה: יוסף דודי חי הוא, וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים, ולא מת. ותוסף ותנגן ותדבר כדברים האלה. וישמע יעקב את דבריה ויערב לו. וישמע עוד בדברה פעמיים ושלוש, ותבא השמחה בלב יעקב מנועם דבריה. ותהי עליו רוח אלוקים וידע כי כל דבריה נכונים. ויברך יעקב את סרח בדברה הדברים האלה לפניו, ויאמר אליה: בתי, אל ימשול מוות בך עד עולם כי החיית את רוחי...".

בפן הדידקטי יש לשים לב, לאחר קריאת כל מקור, או בזמן לימודו לדרוש מהתלמיד להגדיר את המסר של אותו מקור. כך התלמיד לומד להתמקד בנושא המרכזי, השייך לעניין הנלמד. כאן בעינינו בדמותה של שרח, צריך התלמיד לעמוד על יחודיותה של שרח - חכמה ונחונה בנועם הליכות, אשר גרמו לכך שהיא הייתה המתאימה ביותר מכל בית יעקב לבשר ליעקב בשורה כה חשובה.

מקור (4) - שמואל ב', כ', טו-כב:

(טו) ויבאו ויצרו עליו באבלה בית המעכה וישפכו סללה אל-העיר ותעמד בחל וכל-העם אשר את-יואב משחיתם להפיל החומה: (טז) ותקרא אשה חכמה מן-העיר שמעו שמעו אמרו-נא אל-יואב קרב עד-הנה ואדברה אליך: (יז) ויקרב אליה ותאמר האשה האתה יואב ויאמר אני ותאמר לו שמע דברי אמתך ויאמר שמע אנכי: (יח) ותאמר לאמר דבר ידברו בראשונה לאמר שאול ישאלו באבל וכן התמו: (יט) אנכי שלמי אמוני ישראל אתה מבקש להמית עיר ואם בישראל למה

תבלע נחלת ה': (כ) ויען יואב ויאמר חלילה חלילה לי אם-אבלע ואם-אשחית: (כא) לא-כן הדבר כי איש-מהר אפרים שבע בן-בכרי שמו נשא ידו במלך בדוד תנו-אתו לבדו ואלכה מעל העיר ותאמר האשה אל-יואב הנה ראשו משלך אליך בעד החומה: (כב) ותבוא - האשה אל-כל-העם בחכמתה ויכרתו את-ראש שבע בן-בכרי וישלכו אל-יואב ויתקע בשפך ויפצו מעל-העיר איש לאהליו ויואב שב ירושלים אל-המלך:

תיאור זה הינו קטע מתוך מרד שבע בן בכרי כנגד דוד המלך (אשר ארע מיד לאחר מרד אבשלום). שבע בן בכרי הסתגר מאחורי החומה באבל בית מעכה יחד עם אנשים רבים. תוכניתו של יואב הייתה להרוס את החומה על מנת לפגוע בשבע בן בכרי. כתוצאה מכך היו עלולים להיפגע יהודים רבים ללא צורך. האשה החכמה בתבונתה ביטלה תכנון זה וגרמה למותו הבלעדי של שבע בן בכרי.

חז"ל הרחיבו את הקשר בין שרח בת אשר והאשה החכמה, כפי שנדגים להלן.

מקור (א5) - בראשית רבה פרשה צ"ד, סימן ט':

"וי"א סרח בת אשר השלימה עמהן את המנין הה"ד (שם כ) ותקרא אשה חכמה מן העיר ויקרב אליה ותאמר האשה: האתה יואב. אמרה שמך יואב לומר שאתה אב לישראל ואין אתה אלא קוצר ולית את לפום שמך ולית את ודוד בני תורה עד כאן תמו דברי תורה לא כתיב (דברים כ) כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום ואמר לה, מן את אמרה ליה (שמואל ב כ) אנכי שלומי אמוני ישראל אני הוא שהשלמתי מניינן של ישראל במצרים אני הוא שהשלמתי נאמן לנאמן יוסף למשה...".

בפן הדידקטי - חשוב להקנות לתלמידים מיומנות של קריאת מדרש מתוך הבנתו, דהיינו הוספת הניקוד, שאינו מופיע, על-פי תוכן הקטע¹.

1. מקור (א5): בראשית רבה פרשה צ"ד, סימן ט': מפוסק.

"וי"א סרח בת אשר השלימה עמהן את המנין. הה"ד (שם כ): יתקרא אשה חכמה מן העיר, ויקרב אליה, ותאמר האשה: 'האתה יואב?' אמרה: 'שמך יואב', לומר - שאתה אב לישראל ואין אתה אלא קוצר, ולית את לפום שמך [ואין אתה לפי שמך]. ולית את ודוד בני תורה?? עד כאן תמו דברי תורה!! לא כתיב (דברים כ) 'כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום?' ואמר לה [יואב]: 'ימן את?' אמרה ליה (שמואל ב, כ): 'אנכי שלומי אמוני ישראל'. אני הוא שהשלמתי מניינן של ישראל במצרים אני הוא שהשלמתי נאמן לנאמן - יוסף למשה...".

מקור (ב5) - הסבר למדרש המופיע ב"עץ יוסף":

"ויש אומרים סרח בת אשר השלימה - אע"פ שהיא בכלל המנויים שבפרשה, וסבירה ליה [הוא סובר] דחשובה כשניים מצד חסידותה וחכמתה. מאן את? כלומר אם שלוחה היא מאנשי העיר לבקש שלום ויש לסמוך על דבריה, או היא מעצמה באה להוכיחו. והשיבה כי היא מהחשובות, והיא עיני העדה, כי היא שהשלימה מניינם של ישראל לחשיבותה והרי היא במקום כולם. אני היא שהשלמתי - שהיו חסרים אחד למניין שבעים ונמנית שתי פעמים והשלים החשבון, וזו היא ראייה למאן דאמר סרח בת אשר השלימה המניין, והאריכה ימים שכבר הייתה אז בת תרפ"ד (684) שנה, ונתקיים בה "יראת ה' תוסיף ימים".

שהשלמתי - דריש "אמוני" לשון מניין. שהשלמתי נאמן לנאמן - והיינו "שלומי אמוני" - שהוא לשון אמונים. ופירוש "השלמתי" - מסרתי, כלשון הכתוב בספר עזרא "השלם קדם אלה ירושלים" (ז', יט), ועניינו שהראתה משה היכן יוסף קבור... או מפרש "שלומי מלשון גמר את הדבר - מלשון "ותשלם כל המלאכה", כלומר אני הוא שעל ידי נגמרה צוואתו של יוסף כמאמרו "והעליתם את עצמותי מזה" ולולא אני לא נתקיימה עד עולם ולא נשלמה.

סיכום דברי הי"עץ יוסף":

בפן הדידקטי - סיכום זה יכול לבוא לאחר משימה אישית או כיתתית בהבנת הפירוש. אולם יש לתת לתלמידים את הרקע הבא: הטענה ששרח נמנתה פעמיים מתבססת על הדעה שיעקב לא נכלל במניין שבעים הנפש אשר ירדו למצרים. מכיוון שהתורה מציינת (בראשית מ"ו, יז) שמבני לאה ירדו 33 למצרים ולפי החישוב יש רק 32, אזי לומד המדרש ששרח נמנתה פעמיים ובכך הושלם המניין ל-33 נפש².

1. שרח נמנתה פעמיים במניין היורדים למצרים בגלל תכונותיה היחודיות: חסד וחכמה.
 2. הכינוי "שלומי אמוני ישראל" מלמד ששרח השלימה (שלומי) את מניין (אמוני) יורדי מצרים (ישראל).
 3. האשה החכמה הינה אשה חשובה מכיוון שהשלימה את מניין בניי.
 4. שרח העבירה למשה את הידיעה היכן נמצאים עצמותיו של יוסף, בזמן יציאת מצרים:
- השלמתי - מלשון **מסרתי** את הידע, או מלשון **סיימתי** את המשימה - הוצאו עצמותיו של יוסף ממצרים.
2. אמנם קשה מדוע שרח אשר הינה מבני זילפה המופיעים בסיכום מספרי נפרד מבני לאה, מצורפת לבני לאה.

הבסיס לנקודה הרביעית הוא בבראשית נ', כד-כו, שם יוסף מצווה להעלות את עצמותיו לארץ ישראל, כאשר עם ישראל יצא ממצרים:

מקור (6א) - בראשית נ', י:

(כד) ויאמר יוסף אל-אחיו אנכי מת ואלקים פקד יפקד אתכם והעלה אתכם מן-הארץ הזאת אל-הארץ אשר נשבע לאברהם ליצחק וליעקב: (כה) וישבע יוסף את-בני ישראל לאמר פקד יפקד אלקים אתכם והעלתם את-עצמתי מזה: (כו) וימת יוסף בן-מאה ועשר שנים ויחנטו אותו ויישם בארון במצרים:

הביצוע של בקשתו של יוסף, על-ידי משה מובא בשמות י"ג, יז-יט:

מקור (6ב) - שמות י"ג:

(יז) ויהי בשלח פרעה את-העם ולא-נחם אלקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא כי אמר אלקים פן-ינחם העם בראתם מלחמה ושבו מצרימה: (יח) ויסב אלקים את-העם דרך המדבר ים-סוף וחמשים עלו בני-ישראל מארץ מצרים: (יט) ויקח משה את-עצמות יוסף עמו כי השבע השביע את-בני ישראל לאמר פקד יפקד אלקים אתכם והעליתם את-עצמתי מזה אתכם:

בחז"ל עולה שאלה - כיצד ידע משה היכן נמצא ארונו של יוסף? שהרי לא היה חי בזמנו של יוסף, ומידע זה היה חסוי. תשובה לכך מופיעה במסכת סוטה יג, ע"א:

מקור (7א) - סוטה יג, ע"א:

"ומנין היה יודע משה רבינו היכן יוסף קבור?
אמרו סרח בת אשר נשתיירה מאותו הדור. הלך משה אצלה. אמר לה כלום את יודעת היכן יוסף קבור?
אמרה לו: ארון של מתכת עשו לו מצרים וקבעוהו בנילוס הנהר כדי שיתברכו מימיו.
הלך משה ועמד על שפת נילוס אמר לו: יוסף יוסף, הגיע העת שנשבע הקב"ה שאני גואל אתכם והגיעה השבועה שהשבעת את ישראל אם אתה מראה עצמך מוטב, אם לאו הרי אנו מנוקין משבועתך. מיד צף ארונו של יוסף..."

בפירוש "עץ יוסף" מובאת קושיה - מדוע דווקא נשאלה שרח, ולא אדם אחר שנשתייר מדורו של יוסף? ומתוך בעל "עץ יוסף" בשמות רבה כ', יז:

מקור (ב7) - שמות רבה כ', יז:

"סרח בת אשר, שהיא נשתיירה מאותו הדור - וזהו שאמרה 'אנכי שלומי אמוני ישראל'. דרשו חז"ל: אני השלמתי יוסף שהוא נאמן למשה שהוא גם כן נאמן. ואף שנשתייר גם כן מדודו של יעקב, יאיר בן מנשה, לא מסרו לו סוד הגאולה, כי אם לסרח שהייתה אשה חכמה".

מכאן יש להמשיך את השיעור בשני מישורים. במישור **המציאותי** - סרח זכתה לחיי נצח כשכר על נגינתה ליעקב (מקורות 2, 3) ולכן היא, היא האשה החכמה מתקופת דוד. זאת אומרת, שאשה זו הייתה בת 684 שנה. ראייה אפשרית לאריכות הימים של סרח היא, שהיא מופיעה בתנ"ך בשני מפקדים אשר היו במרחק 250 שנה זה מזה [מקור 1].

במישור **הרעיוני**, (שאינו סותר את המישור המציאותי, אלא רק מוסיף לו מימד של עומק) - העניין העיקרי באישיותה של סרח הוא השלמות. ייתכן להבין שהסיבה שסרח זכתה באריכות חיים זו היא, מכיוון שהשיגה בחייה דרגת שלמות כה גבוהה שהיא כבר לא הייתה מסוגלת לחיות בעולם הזה ככל בני האדם. לכן המשיכה לחיות באופן רוחני, לאורך הדורות. השלמות של סרח קשורה לשלמות כלל עם ישראל. בתחילה השלימה סרח את מניין בני ישראל אשר ירדו למצרים. לאחר מכן הביאה לשלמות בזמן יציאת מצרים על-ידי מימוש ההבטחה ליוסף. ולבסוף גרמה להבאת שלום על ידי הצלת תושבי אבל בית מעכה בחכמתה, ואף להתייצבות כל ממלכת בית דוד³. את החשיבות של מציאת עצמות יוסף כחלק מהגאולה ניתן לראות בדברי בעל "באר משה" על התורה, פרשת בשלח ה' - עמ' ש"ב:

מקור (8) - "באר משה", פרשת בשלח ה':

"תדע שהעלאת עצמות יוסף היה תנאי לגאולת מצרים... והיינו שבכך יושלם המספר של י"ב שבטי י-ה שנחסר בעת מכירתו ולכן אמר 'את עצמותי מזה כי זה' בגימטריה י"ב (12) ומשום שבהעלאתו יתחברו מחדש י"ב השבטים. ומעשה

3. על-פי הרב י' הדרי שליטי"א במאמרו: 'איש כברכתו' (כתלינו, ה'): "היא המסייעת בחכמתה לדיכוי מרד בן בכרי ולהתייצבותה של ממלכת בית דוד (ש"ב פרק כ'). ואכן, בתום מרד שבע בן בכרי, שהוא המרד האחרון בדוד, בא כעין סיכום המבשר את ביסוס הממלכה: 'ויואב את כל צבא ישראל, ובניה בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי' וכו'. (ש"ב כ', כג-כו). הרב הדרי מביא ראייה נוספת לעניין השלמות בדמותה של סרח מילקוט שמעוני ש"ב, כי רמז קני"ב: 'רי יוחנן הוה יתיב ודריש כיצד המים עשויים לישראל כחומה! דרש ר' יוחנן כהדין קניקיליא [מעשה שבכה] [נח] אודיקת [השקפה/הצצה] סרח בת אשר ואמרת, תמן הוינא, ולא הויין אלא כאלין אמפוטמא [חלונות מאירים, מראות עששית מאירה].

אבות סימן לבנים כי גם בגאולה העתידה יתאחדו ישראל כדכתיב "אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצור את אפרים"⁴.

לסיכום השיעור יש לבחון מה נוסף לנו מדברי חז"ל שנלמדו:

1. זכינו בהכרות מעמיקה עם דמות נוספת בתנ"ך, אשר מהווה עבורנו דמות לחיקוי. אשה בעלת תכונות חשובות: חכמה, נועם הליכות, הקרבה למען עם ישראל ובעלת שאיפה להבאת שלום בעם.

2. עקבנו אחר רצף היסטורי בתנ"ך - מתחילת גאולת בני ישראל ממצרים, על-ידי הירידה למצרים, שארעה בעקבות נגינתה של שרה דרך העלאת עצמות יוסף, אשר אפשרה את הגאולה ממצרים וכלה בהבאת שלום בתוך עם ישראל בארץ ישראל.

שני המסרים העיקריים שציינו מוסיפים מימד חשוב של ערכים והזדהות בתוך לימוד התורה עם פרשנות חז"ל. מי ייתן שנוכה במהרה בימינו לקיום דברי ב"באר משה" [מקור 8]: "ומעשה אבות סימן לבנים כי גם בגאולה העתידה יתאחדו ישראל...".

4. [מקור להרחבה - לתלמידים בוגרים או למורה הינו הספר: ישם משמואלי פרשת בשלח, שנת תרע"ג, בו מוסבר הקשר בין יוסף למשה, אשר שניהם מכוונים ינאמן - שניהם הפקירו עצמם למען עם ישראל.

"ויקח משה את עצמות יוסף עמוי היינו העצם של יוסף, שהיו כל מחשבותיו לתועלת ישראל והפקירו את נפשו עליהם, כמו כן עשה משה. וזוה יוסף הוא יעמוי - בדומה לו, כאמרם ז"ל עמך במאכל, עמך במשתה (קידושין כ"ו). כי השבע השביע... והעליתם את עצמותי מזה אתכם, היינו שיהיה להם חיבור עמו.

ובזה יובן לשון 'אתכם' דלכאורה הוא ללא צורך... אבל להנייל יובן שפיר שהכוונה הייתה שיהיה דבק את ישראל וזה פירוש 'אתכם' - עם כל ישראל. ואם כן ישראל היו דבקים ביוסף ויוסף במשה - והבין".